

Ольга Коновалова,
канд. пед. наук, доцент кафедри образотворчого мистецтва
Інституту мистецтв Київського університету імені Бориса Грінченка

ТЕМА ДИТИНСТВА В ОБРАЗОТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

У статті розглядаються живописні та графічні роботи Тараса Шевченка, присвячені темі дитинства. Це, зокрема, портрети та жанрові композиції. Художні особливості робіт аналізуються крізь призму життєвого шляху Кобзаря.

Ключові слова: образотворча спадщина Т. Г. Шевченка, образи дітей, портрет, живопис, акварель, сепія.

Ох, діти! Діти! Діти!
Велика Божа благодать!
(«Княжна», 1847, Орська фортеця)

«...я так люблю детей, что не посмотрелся
бы на верный отпечаток ангела».
(3 листа до Бр. Залеського,
Новопетровське укріплення, 1856).

Поезія і образотворчість – два крила Шевченкового генія. І якщо літературна спадщина Кобзаря вивчалася багатьма дослідниками і навіть кожен школяр залюбки процитує його поетичні рядки, то Шевченка-художника широкий загал знає мало, недостатньо уваги приділено вивченню образотворчості митця в основній і вищій школах. Усе своє життя, попри тяжкі обставини раннього сирітства, кріпацького рабства, заслання в солдати, царську заборону впродовж десяти років писати й малювати, Тарас Григорович віднаходив найменшу можливість для творчості, писав пейзажі, портрети, історичні та побутові композиції. І хоч Шевченко через царську сваволю не зміг сповна реалізувати себе як живописець-колерист і не залишив нащадкам масштабних полотен (але ж величина таланту не вимірюється метрами і сантиметрами!), зате досяг найвищих вершин у графіці, став першим у Росії академіком гравюри. Невеликого розміру прозорі акварелі, витончені віртуозні рисунки та офорти, олійні роботи, які збереглися, промовисто свідчать про могутній талант самобутнього митця світового рівня.

«Було б дуже корисно організувати в Англії виставку живопису Шевченка. Я здивований: він, виявляється, чудовий художник-реаліст, і багато хто з сучасних художників у нього може дечого навчитися... Це наша втрата, що ми й досі так погано ознайомлені з таким визначним поетом і художником», – писав ще в 1964 р. Герберт Маршалл, англійський поет і перекладач [5].

Погодьмося, що й ми, українці, досі ще недостатньо знаємо мистецьку спадщину Кобзаря, й завдання насамперед школи заповнити цю прогалину.

Особливе місце у творчості Т. Шевченка посідає тема дитинства, і хоч вона не залишилася поза увагою науковців, але здебільшого це літературознавчі дослідження. А в мистецтвознавстві зазначена тема розглядалася здебільшого в загальному контексті [1]. Проте саме образи дітей, що створювалися в різні роки життя, дають можливість охарактеризувати мистецький талант Тараса Шевченка як поєднання художньої майстерності, психологічної спостережливості та широкій людяності.

Певний аспект **новизни** даної статті полягає в комплексному аналізі конкретних робіт вузької тематики: зображення дітей аналізуються не тільки як окремі твори мистецької спадщини Шевченка, а в контексті його світоглядних уявлень і суто особистісних характеристик.

Мета даної статті полягає у виявленні поглядів Тараса Шевченка на тему дитинства шляхом мистецтвознавчого аналізу живописних і графічних творів із зображенням дітей. Меті підпорядкована низка завдань аналітичного характеру, зокрема:

♦ виокремлення мистецьких творів зазначеної тематики та їх стислий мистецтвознавчий аналіз (композиція, колорит, рівень художнього узагальнення);

♦ визначення місця теми дитинства у мистецькій спадщині художника.

Поєднання мистецького та життєвого досвіду Тараса Шевченка допоможе вийти на узагальнюючий рівень і презентувати тему дитинства як одну з провідних у творчості Кобзаря.

Висвітлення й дослідження зазначеної теми є вкрай **актуальним** для сьогодення. Образ талановитого митця, якого природа щедро нагородила талантами, а доля послала жорстокі випробування, для усіх громадян України є зразком незламної мужності й широго, по-дитячому світлого ліризму, щедрості душі. Мистецькі твори Шевченка, у яких змальовано світ дитинства, стане у пригоді вчителям, методистам, усім, хто намагається донести його образ до підростаючого покоління. Адже наші діти, наша молодь, мають відчутти не тільки велич спадщини поета і художника, а та-

кож усвідомити віддзеркалення його внутрішнього світу, людяного, чутливого й теплого, втіленого в образах дітей різних прошарків суспільства.

Джерельною базою дослідження стали 7–10 томи 10-томного «Повного зібрання творів» Т. Г. Шевченка (1961–1964) [8], а також 7–9 томи 12-томного «Повного зібрання творів» Т. Г. Шевченка (2013–2014) [9], де уточнено назви й атрибування мистецьких творів. У результаті аналізу ілюстративного матеріалу, вміщеного в цих виданнях, нами виокремлено майже три десятки завершених робіт із зображенням дітей та підлітків, які збереглися до нашого часу.

Виклад основного матеріалу

У Тараса Шевченка було особливе, можна сказати, благоговійне ставлення до дітей. У щоденникових записах і листах поета, у спогадах сучасників є багато свідчень про сердечну дружбу Шевченка з дітьми, розуміння дитячої психології. Він, бувало, збирав ватагу дітлахів і влаштовував їм справжнє свято: накуповував малим усякої смакоти й радів з їхніх радощів, заводив з ними веселі ігрища, ніби прагнути надолужити те, чого був позбавлений у власному дитинстві. «Мене діти люблять, – з теплою втіхою говорив він, – а кого люблять діти, той ще не зовсім поганий чоловік!»

Важливо нагадати тут такий вислів-настанову Шевченка-гуманіста й естета: «Недостаточно видеть, любоваться прекрасным, умным, добрым челом человека, необходимо нарисовать его на бумаге и любоваться им, как созданием живого Бога. Вот что нужно для полноты нашей радости» [8, т. 6, с. 121] та рядки з листа до Бр. Залеського, написаного з Новопетровського укріплення в 1856 р.: «...я так люблю детей, что не посмотрелся бы на верный отпечаток ангела».

Тарас Шевченко прагнув малювати дітей протягом усього творчого життя, відтворював і радісні, й сумні, й трагічні миттєвості, милувався дітьми й передавав у своїх роботах глибокі почуття, переживання за долю дітей, вплітаючи у свої малюнки й автобіографічні мотиви. Як тут не згадати рядки:

І золотої, й дорогої
Мені, щоб знали ви, не жаль
Моєї долі молодой;
А іноді така печаль
Оступить душу, аж заплачу.
А ще до того, як побачу
Малого хлопчика в селі.
Мов одірвалось од гіллі,
Одно-однісіньке під тином
Сидить собі в старій ряднині.
Мені здається, що се я,
Що це ж та молодість моя.

Навчаючись у Петербурзькій Академії Мистецтв, художник написав два акварельні портрети підліт-

ків: «Портрет невідомого» (брістольський папір, акварель, 1837–1838); «Портрет дівчини з собакою» (брістольський картон, акварель, 1838); а також жанрові композиції із зображенням дітей: «Мати має дитину» (папір, сепія, 1840); «Хлопчик із собакою в лісі» (папір, сепія, 1840) – цей малюнок тематично близький до невідомої олійної картини «Хлопчик-жебрак, що дає хліб собаці», за яку Шевченко було нагороджено срібною медаллю другого ступеня; «Циганка-ворожка» (папір, акварель, 1841) – за цю картину Шевченко також був нагороджений срібною медаллю; «Сліпа з дочкою» (автоілюстрація до поеми «Слепая», папір, олівець, сепія, 1842).

Уже в цих ранніх роботах Тарас Шевченко демонструє віртуозне володіння олівцем, аквареллю та сепією. І саме ці матеріали найчастіше буде використовувати для створення дитячих образів. Олівець дозволяє швидко зафіксувати рухливу міміку дитини, прозорість акварелі передає ніжність та світлу чистоту образів, а сепія, її земляні тінні й напівтони додають ноту таємниці, смутку.

Під час двох подорожей Україною в 1843–1844 рр. і 1845–1847 рр. Шевченко створює низку портретів дітей відомих родин свого часу: «Портрет Варвари та Василя Репніних» (полотно, олія, 1844), «Портрет Гаврила Родзянка» (папір, акварель, 1845), «Портрет Михайла, Віри та Варвари Кейкуатових» (папір, олівець, 1847). У 1845–1846 роках Шевченко створив олівцем «Портрет жінки з хлопчиком».

У портреті Гаврила Родзянка цікавою є загальна композиція: маленька фігура дворічного хлопчика, вдягнутого, як справжній козак (у шапці-бирці, довгому жупані й широких шароварах, чоботях, з льолюкою в руці й порохівницею за поясом), розміщена в нижній частині аркуша, погляд художника – зверху – створює контраст між дитячою постаттю, вдягнутою по-дорослому, і безмежним білим простором аркуша, що додає відчуття беззахисності.

В Україні Шевченко створює етюд «Кобзар з поводитирем» (папір, олівець, 1843) та композицію «Козак-бандурист («Сліпий»)» (папір, сепія, 1843). Фігура маленького хлопчика-поводиря у світлій сорочці контрастує тут з великою худорлявою фігурою кобзаря, сліпі очі якого дивляться в минуле.

Одні дослідники пов'язують цей сюжет з такими рядками з поеми «Сліпий» («Невольник»), що вийшла друком у 1845 р.: «Отак на улиці, під тином, // Ще молодий кобзар стояв // І про невольни-

Мати має дитину.
Папір, сепія, 1840 р.

ка співав. // За тином слухала Ярина». Інші вважають самостійним твором.

А ось як коментує цей сюжет шевченкознавець В. Яцюк: «Образ хлопчика-повожатого сприймається як певна цілість із видящим тільки душою кобзарем, яскраво підсвічується багатьма конкретними рядками з поезії Шевченка, скажімо, з поеми «Катерина»: «Шов кобзар до Києва // Та й став спочивати, // Торбинками обвішаний // Його повожатий».

У кожному разі достеменно залишається те, що хлопчик, який уважно дослухається співу кобзаря чи бандуриста, змальований з великою ніжністю й виразністю» [11].

У 1843 р. художник олійними фарбами пише картину «Селянська родина». Це в уявленні митця – образ ідеальної селянської родини, де батько й мати плакають свою маленьку дитину, – незрівнянне щастя для Шевченка, яке Тарас втратив дуже рано – уже на дев'ятому році життя, коли померла його мати, а батько помер, коли хлопцеві було одинадцять. У «Селянській родині» прочитується перегук з євангельською темою – із «Святою родиною» (однойменний офорт за картиною Мурільйо Шевченко виконав у 1858 р.), перенесеною на народний ґрунт. Настрої персонажів, доброзичливість, чистота і святість сімейних стосунків підкреслює спокій погожого надвечір'я, м'яке сонячне світло.

Ще один епізод сімейної ідилії відтворив Шевченко в картині «На пасіці» (полотно, олія, 1843): тут зображено дівчаток, які принесли обід батькові-пасічнику. Обличчя дітей і батька привітні, сяють радістю і любов'ю. Теглі тони пейзажу, розсіяне світло, в якому постаті й предмети ніби розчиняються, підкреслюють злагоду, яка панує у стосунках цих людей. Так побутова сцена набирає у Шевченка алегоричного, метафоричного звучання.

Діти присутні і в жанрових композиціях, пейзажах, створених художником під час другої подорожі Україною в 1845–1847 рр.: «В Решетилівці» (папір, туш, сепія, акварель, 1845) – діти граються на вулиці; «В Решетилівці» (папір, туш, сепія, акварель, 1845) – хлопчик-пастушок малює чи читає; «Андруші» (папір, сепія, 1845) – хлопчик-пастушок біля вогнища; «Хлопець з граблями» (етюд, папір, олівець, 1846); «В Яготині» («Шевченко малює селянське подвір'я»), (папір, сепія, 1845); «У В'юнищі» (папір, сепія, 1845).

І під час заслання 1847–1857 рр. Шевченко прагнув спілкування з дітьми, любив спостерігати за ними. Із батьківською симпатією малював побутові сцени з дітлахами-киргизами, захоплювався їхньою безтурботністю, життєрадісністю, здатністю щиро радіти найпростішим забавкам. Осяяні усмішкою дитячі обличчя на сепіях «Хлопчик розпа-

Портрет Гаврила Родзянка.
Папір, акварель, 1845 р.

лює грубку» (папір, сепія, 1848–1849), «Хлопчик дрімає біля грубки» (папір, сепія, 1848–1849), «Киргизя» («Шевченко і хлопчик, що грається з кішкою» (брістольський папір, сепія, 1856–1857); «Щасливий ловець» (брістольський папір, сепія, 1856–1857) – тут мерехтливі налітні сепії передають марево дитячого сну.

Слід зазначити: сепія – природний барвник коричневого кольору, за допомогою якого зображення створюється пером чи вологим пензлем, як у техніці акварелі. Сепія вимагає від художника тонкого відчуття плановості для побудови повітряної перспективи та тональних переходів для моделювання об'ємів. Віртуозне володіння технікою сепії стало у графічних творах Тараса Шевченка не тільки колористичним прийомом. Сепії художника передають градації кольору казахського степу, неба, неспішного та незмінного побуту.

Своєрідним продовженням теми «Святої родини» і «Селянської родини» є лірична композиція «Пісня молодого туркмена» (брістольський папір, сепія, 1851), де художник знову втілює свій ідеал щасливої родини: батько, мати і маленький син.

Соціальні мотиви, алегорія, метафора, притча особливо виразно прочитуються у сепіях про маленьких жебраків-байгушів, які випрошують милостиню: «Байгуші» (папір, сепія, 1853) і «Байгуші під вікном» (папір, сепія, 1855–1856). Колір сепії, її тональні градації передають і сонячну засмагу, і злиденні умови життя цих дітей.

Наведемо тут цікаві спостереження Владислава Терещенка з його статті «Живопис Тараса Шевченка, або Невідомий «український Рембрандт»: «У численних роботах, що зображують казахів, Шевченко винайшов грандіозні новаторські прийоми, які майже через століття повторили мексиканські монументалісти Дієго Рівера і Давид Сікейрос. Наприклад, у геніальній сепії Шевченка «Байгуші» (1853) – невизначений, таємничий кут зору, нерелістично великі постаті казахських дітей; вони просять милостиню, проте вони надзвичайно могутні й сильні. А також в геніальному творі мистецтва «Байгуші під вікном» (1855–1856) – ще більш невиразний кут зору, величезна, нерелістичного розміру загадкова, грізна, гнівна, страшна рука з кулаком, просунута через вікно..., один байгуш, менший, розкуто й незалежно стоїть перед вікном і дивиться на того, хто у вікні, його миска для милостині в нього за спиною, другий байгуш – трагічний і стражденний – сидить під вікном спиною до нього з простягнутими вперед для милостині складеними руками і просить, – кулак чи то гнівно погрожує, чи дає копійки» [5].

Великою віхою для солдата-засланця Шевченка була можливість спілкуватися з родиною коменданта Ново-петровського укріплення І. О. Ускова. Тим трагічнішою для поета стала смерть трирічного сина Ускових. У листі до А.О. Козачковського від 30 червня 1853 р. Тарас Шевченко писав: «Я полюбив це прекрасне дитя, а воно, бідне, так звикло до мене, що, бувало, й уві сні кликало до себе лисого дядю». Під враженням від цієї трагічної події Шевченко створює малюнок «Молитва матері» (папір, сепія, 1853).

Згодом Шевченко намалював «Портрет Агати Омелянівни Ускової з донькою Наталією» (папір, сепія, 1854). Збереглися такі спогади про цей період: «Детей Шевченко очень любил. В Новопетровском укреплении любимцей его была именно Наталия Ираклиевна, старшая дочь Ускова, родившаяся через несколько месяцев после прибытия ее родителей в форт [1853]. С ней Тарас постоянно делил часы досуга, рассказывал о своей дорогой родине понятным ей детским языком, делал ей удочки, плел корзинку и пел песни, то грустные, заставлявшие сжиматься ее детское сердечко и проливать слезы, то веселые. И несказанно любила Наташенька своего «дядю Горича», – как она его называла. «Истый Тарас Горич, мое серденько, моя ясочка!» – часто говорил Шевченко, целуя ее» (Н. С. Зарянка. Воспоминания Н. И. Усковой о Т. Г. Шевченко). 11 лютого 1858 р. Шевченко у листі з Нижнього Новгороду писав Іраклію Ускову: «Сердечно радуюсь благополучию вашему, Агафьи Емельяновны и здоровьем моих милых и малых друзей Наташеньки и Наденьки. Наденька, я думаю, уже бегаєт? Как бы мне хотелось ее потопошкать! А моя умница, красавица Наташенька вспоминает ли своего друга дядю Тараса Горича?».

Є у Тараса Шевченка дуже важлива, символічна з огляду на тему нашої статті робота – «Благословіння дітей» (брістольський папір, сепія, 1856), де відтворено такий євангельський сюжет: «Тоді привели Йому діток, щоб поклав на них руки і за них помолвився, учні ж їм докоряли. Ісус же сказав: «Пусть діток і не боронить їм приходити до мене, – бо Царство Небесне належить таким». І він руки на них поклав, та й пішов звідтіля».

Постать Спасителя, що благословляє дітей, зображена віддалік, у лівій частині аркуша, а на передньому плані – матір із немовлям, що ждуть благословіння. Цю сцену поет пізніше відтворить у поемі «Марія» (1859): «О святі! // Пренепорочніс! – сказав, // Як узрів діток. Привітав // І цілував, благословляя». «І як тут не сказати про подібність і єдність образного мислення поета-художника, не нагадати наостанок високе і щире поетове: «У нашій раї на землі // Нічого кращого немає, // Як тая мати молодая // З своїм дитячком малим» [11].

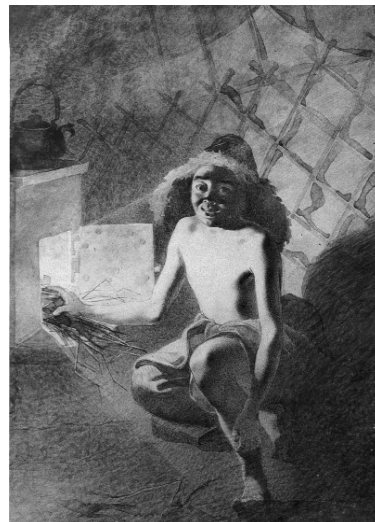
Повернувшись із заслання до Петербурга, Шевченко створює «Портрет Надії Карташевської» (тонований папір, італійський та білий олівець, 1858), «Портрет Бориса Суханова-Подколзіна» (папір, олівець, 1858) та композицію «Хлопчик-натурник» (червоний олівець, сепія, 1860). Образ дитини, стомленої, зануреної у напівсон, в оточенні атрибутів мистецтва – палітри, гіпсового зліпка руки, лицарських обладунків – нагадує академічну постановку, а водночас і тих казахських дітей з малюнків Шевченка, що спали біля грубки та після рибної ловлі. Дослідники вважають, що позував для цієї постановки Борис Суханов-Подколзін, який був учнем Шевченка. Малюнок хлопчика-натурника цікавий ще й тим, що художник демонструє тут особливості переради різних фактур – металу, тканини, дерева, гіпсу.

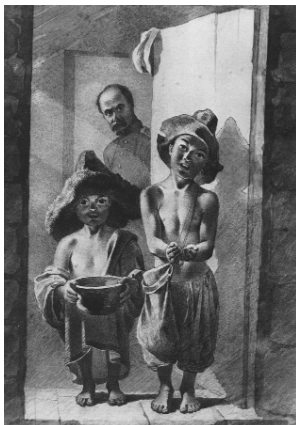
Козак-бандурист (Сліпий).
Папір, сепія, 1843 р.

На пасіці.
Полотно, олія, 1843 р.

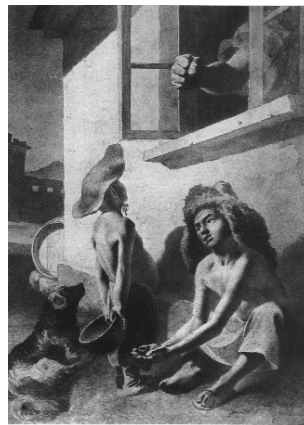

Хлопчик розпалює грубку.
Папір, сепія, 1848–1849 рр.

Байгуші.

Папір, сепія, 1853 р.

Байгуші під вікном.

Папір, сепія, 1855–1856 рр.

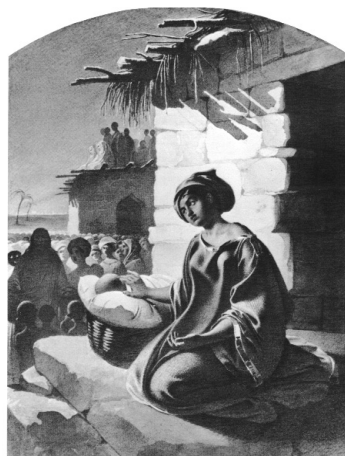
Висновок. Тема дитинства володіла Шевченком-художником упродовж усього життя. Діти в його роботах часто самотні й засмучені. І тільки зовсім маленькі перебувають під опікою батьків, в ореолі їхньої любові. Мужній, незламний поет, який у своїй літературній творчості жадав волі й щастя для України, пензлем та олівцем змалював дитинство, наголосив на його цінності й красі.

Малярська слашщина Шевченка потребує подальшого вивчення і пропаганди. На його зразках слід прищеплювати моральні й естетичні цінності маленьким українцям, плекати професійну майстерність майбутніх художників.

Від редакції: розглянуті у статті Шевченкові твори дитячої тематики важливо використати на уроках образотворчого мистецтва в основній школі; наповнити і збагатити ними уроки мистецтва та художньої культури.

Перспективними темами окремих наукових досліджень чи методичних розробок уроків можуть стати висвітлення проблеми єдності образного мислення Шевченка – поета і художника, його естетичних поглядів, а також синтез мистецтв – адже в особі Кобзаря маємо геніального поета, образотворця, музикально обдаровану людину, яка кохалася в народному мелосі, церковному піснеспіві, знала і любила світову музичну класику.

(Див. першу стор. обкладинки).

Благословіння дітей.

Брістольський папір, сепія, 1856 р.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Антонович Д. В. Шевченко-маляр / Д. В. Антонович. – К. : Україна, 2004. – 272 с.
2. Спогади про Тараса Шевченка. – К. : Дніпро, 1982. <http://litopys.org.ua/shevchenko/spog.htm>
3. Степовик Д. Тарас Шевченко та українське образотворче мистецтво // Мистецтво та освіта. – 2014. – № 1. – С. 2–7.
4. Тарахан-Береза З. П. Шевченко – поет і художник (до проблеми єдності образного мислення) / З. П. Тарахан-Береза. – К. : Наукова думка, 1985.
5. Терещенко В. Живопис Тараса Шевченка, або Невідомий «український Рембрандт». – Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.zn.kiev.ua>http://gazeta.zn.ua/SOCIETY/neizvestnyy_ukrainskiy_rembbrandt_zhivopis_tshevchenko.
6. Шевченківська енциклопедія : у 6 т. – К. : 2013. <http://www.shevchcycl.kiev.ua>
7. Шевченківський словник : у 2 т. — К., 1976, 1978. <http://izbornyk.org.ua/shevchenko/slovn.htm>
8. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів: у 10 т. / відп. ред. В. І. Касіянін. – К., 1961–1964. <http://litopys.org.ua/shevchenko/shev.htm>
9. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів : у 12 т. – К.: Наук. думка, 2001–2014.
10. Шевченко-художник : бібліографічний покажчик (1839–2012) : у 2 т. / упоряд.: Н. І. Орлова, Л. І. Буряк, Б. А. Короленко ; вступ. стаття Стуса Д. В., Орлової Н. І. – К. : ДП НВЦ «Пріоритети», 2013. <http://museumshevchenko.org.ua> Шевченко-художник.
11. Яцюк В. «КОБЗАРЕВИЙ «БУКВАР»». – Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://abetka.ukrlife.org/bukvar1.htm>

Стаття надійшла до редакції 6 червня 2014 року

Коновалова О. Тема дитства в живописному наслідді Тараса Шевченка

В статье рассматриваются живописные и графические работы Тараса Шевченка, посвященные теме детства. Это, в частности, портреты и жанровые композиции. Художественные особенности работ анализируются в контексте жизненного пути Кобзаря.

Ключевые слова: изобразительное наследие Т. Г. Шевченка, образы детей, портрет, живопись, акварель, сепия.

Konovalova O. Childhood theme in Taras Shevchenko's artistic heritage

The article deals with paintings and graphic works of Taras Shevchenko devoted to the theme of childhood. They present portrait's and genre compositions. Artistic features of the works has been analyzed in the context of poet's life.

Keywords: graphic Shevchenko's artistic heritage, images of children, portrait, painting, water-colour, sepia.